

Nagy Boldizsár

A fűzfa és a kultúra árnyéka

Kedves Ludassy Mária!

Nyugtalanító kérdését köszönöm. Mint azon személyek egyike, akik tanítják, de nem tudják, elgondolkodhattam azon, mi is áll az emberi jogi konvenciók mögött.

Könyvektől távol, egy fűzfa árnyékában, külhonban írok, ne várjon ezért referenciákat, s ne vegye zokon, ha ismert gondolatokat reprodukálok — akár öntudatlanul. Úgy vélem, nem létezik, nem létezhet kanonizált válasz, ezért amire kíváncsi, az a szubjektív felelet: mire is gondol a nemzetközi jog művelője Magyarországon, 1998-ban, amikor az emberi jogi egyezményeket bemutatja? Mivel próbálja elfogadtatni azok követendőségét, mennyiben fed fel a normák esetlegességét, függőségét a kodifikálók korától, kultúrájától, sőt személyétől?

Kénytelenek leszünk egy kevés unalmas osztályozással kezdeni.

„Az emberi jogok” kifejezés jelentése csak a dialógusban résztvevők megállapodásával adható meg, egységes, elfogadott szemantikai tere nincs. A peremek töredezettsége — legalább — három okkal magyarázható:

- az egyes jogok és szabadságok listája egyezményenként változó;
- az egyezményekben foglalt jogok konkrét jelentése, az állammal és másokkal szembeni hatása az ítélkezési gyakorlatban formálódik, tehát önmagából a normából nem kiolvasható;
- mind a jogokat rögzítő egyezmények tartalma, mind a tartalom bírói és hatósági értelmezése változik az időben.¹

Adódik a javaslat: koncentráljunk a legfontosabb, alapvető emberi jogokra, úgymond egyfajta modern tizparancsolatra, s a többi jognál ne firtassuk a konvención túli alapokat. Tétéles joggal foglalkozó jogász vonakodni fog elfogadni ezt az ajánlatot, éppen mert azt látja, a jogban a központi emberi jogok határainak kijelölése sem eleve eldöntött kérdés. Az élethez való jogot korlátozhatja a halálbüntetés, a kötelező katonai szolgálattal járó kockázat vagy az elégtelen egészségügyi ellátás, a tulajdonhoz való jogot számtalan állami szabály a kisajátítás jogától az adójogig, a családhoz való jogot a születésszabályozás állami regulái, a testi épséghez és integritáshoz való jogot például a védőoltások

eltürésének követelménye stb. Ekkor még a bonyolultabb polgári és politikai jogok dzsungelébe (szólásszabadság, tisztességes bírói eljárás, a politikai részvétel formái) nem is merészkedtünk be.

Hagyjuk inkább függőben ezt, ne döntsük el, van-e egyértelmű magja az emberi jogok listájának, amelynek indokoltsága nem korlátozódik az egyezményes alapozásra, hanem azon túl (vagy az előttre) mutat. Tegyük így, mert a „mag” is elmosódó, mert semmi nem magától értetődő és önmagát magyarázó.

Csavarjunk egyet a kérdésen: ismerünk-e olyan parancsot, amelynek értelmében az államoknak kodifikálniuk kell az emberi jogokat, illetve a többi államnak csatlakoznia kell a már létező egyezményekhez? (Ezzel rokon kérdés, amit alkotmányjogász kollégáimra hagyok: ismerünk-e olyan parancsot, amelynek értelmében az államnak alkotmányos szabályokat kell alkotnia az emberi jogok védelmére, akkor is, ha erre nem kötelezi nemzetközi szerződés vagy szokásjog?)

Ha találunk olyan normát, amely az államok kötelességévé teszi az emberi jogok tiszteletben tartását előíró egyezmények megalkotását vagy elfogadását, akkor már meghaladtuk a tiszta konvencionális logikáját. Bocsánat, elkerülhetetlen e ponton az érvelést tovább bonyolítani. (Hiába ring elöttem a fűzfa példamutató egyszerűsége...²) Nem is csupán arról van szó, létezik-e olyan (jogi vagy nem jogi) norma, amely az államokat emberi jogi egyezmények megalkotására vagy a megalkotott egyezményekhez csatlakozásra kötelezi, hanem arról is, milyen szerepet játszik az emberi jogok érvényesülésében az államok közötti szokásjog. Gyakran az államok nem részesei egy emberi jogi egyezménynek, mégis elvárható tőlük az abban foglalt jog érvényesítése, mert ezt kívánja az őket is kötelező szokásjog.³ Tehát két kérdés rajzolódott ki: kötelesek-e az államok az emberi jogok védelmét szolgáló egyezményeket kötni (azokhoz csatlakozni), illetve kötelesek-e jogszabályaik, hatóságaik és bíróságaik útján az emberi jogokat akkor is érvényesíteni, ha erre egyezmény nem kötelezi őket, csak a szokásjog?

Az első kérdésre a tradicionális válasz elutasító. Az államok távol maradtak emberi jogi egyezményektől. Ha nem vállalták a küzdelmet a nők megkülönböztetése ellen, akkor nem csatlakoztak az egyezményhez. A fejlett nyugat-európai országok közül több évtizedeken át nem csatlakozott az Emberi jogok európai egyezményéhez. Formálódik azonban egy nem tradicionális válasz is, amely például a Jugoszlávia utódállamainak sorsát kormányzó konferencia által felállított, legfelsőbb bíróságok bíráiból álló Badinter bizottság döntéseiben és a párhuzamosan kibontakozó szakirodalomban ölt testet. A nem hagyományos válasz szerint a demokratikus minimum teljesítése, beleértve az emberi jogok elfogadását is, előfeltétele a nemzetek közösségében való részvételnek, azaz az új államok elismerésének. gy vélem, a most még kisebbségi válasz lesz a mérvadó néhány évtizeden belül.

A második kérdés lényege a következő: ha az állam távol maradt az egyezményektől, akkor úgy bánhat-e alattvalóival és az odavetődött külföldiekkel, ahogy akar⁴, vagy létezik-e olyan szokásjog, amelynek akkor is engednie kell, ha tartalmával nem ért egyet? A válasz a nemzetközi jog misztikus tartományaiba vezet. Azt kellene megvilágítanunk, hogyan keletkezhet olyan általános szokásjog, amely a bele nem egyező államokat is kötelezi. A dilemma azért fogós, mert a nemzetközi jog — mint az köztudott — a hisztérikussáig érzékeny

szuverén államok akarategyezésén nyugszik. Mégis vannak a nemzetközi jognak olyan normái, amelyeket egyetlen állam sem kérdőjelezhet meg, amilyen például a nyílt tenger szabadsága, elérhetősége még a nem tengerparti államoknak is. Ilyenek-e az emberi jogok, s ha igen, pontosan melyek?

A válasz tartózkodó, szűk „igen”. A különböző (keresztény, mohamedán, buddhista, hindu stb.) kultúrákban, illetve az azokra épülő politikai rendszerekben egyszerre elfogadott „természetjog”, amely tehát nem csupán a keresztény, illetve a felvilágosodáson átesett Európában, hanem másutt is „természetes” része lehet az általános nemzetközi szokásjognak. Ezen jogok tiszteletben tartása egyezmény hiányában is elvárható, azaz alapja nem konvencionális, hanem nemzetközi szokásjogi. Ezeknek a normáknak a konkrét körére és tartalmára azonban érvényesek a korábban az emberi jogok kifejezés tartalmának meghatározásánál irtak. Kérdés, hogy egy konkrét szabály (például a gyermekmunka tilalma) már általános szokásjogi norma-e, ha annak tekintjük, mi is a pontos tartalma (hány éves korig gyermek a gyermek, munka-e a családi vállalkozásban való részvétel stb.), végül itt is felmerül, hogy ami húsz éve még tolerálható volt, ma már nem az (esetleg fordítva: amit akkor nem engedett meg a társadalom, azt ma eltűri⁵).

Összefoglalva immár a fentieket: úgy látom, az újonnan születő államoknak, illetve bizonyos szervezetekbe (Európa Tanács, Európai Unió) belépni kívánó államoknak a nemzetközi közösség, illetve az adott szervezet mintegy a politikai szocializáció részeként „előírja”, hogy az emberi jogi egyezményeknek részeseivé váljanak. Így az emberi jogok tiszteletben tartásának egyezményes kötelezettsége visszavezethető egy mögöttes normára: az érintett közösség elvárja, hogy tagjai tartsák tiszteletben az emberi jogokat. Ez történelmi-politikai kényszer, amely éppen ebben és a következő évtizedben fog (talán) nemzetközi szokásjogi paranccsá érni. Másfelől, az ezekhez a közösségekhez nem tartozó (afrikai, ázsiai, amerikai) államok tekintetében is érvényesül egy nehezen körülírható tartalmú, de kétségtelenül létező szokásjog, amely a legalapvetőbb emberi jogok tiszteletben tartását minden államtól megköveteli.⁶

Mit tanítok akkor, miért kívánatos az emberi jogok tiszteletben tartása? Túlmegegy-e a konvencionális logikáján? Igen, sokszor büntudattal, de túl. Egyfelől fehér, euroatlanti tudattal azt mondom, a végső értékek összemérhetetlenek (individualitás és kollektívumba ágyazottság stb.), ezért annak a kultúrának a felfogását hirdetem, amelyben felnöttem, s amelyet felnőtt fejjel, immár a többről is képet alkotva választok, másfelől pontosan felismerem ennek a habitusnak „imperialista” (bizony, ezt a kifejezést az utóbbi években a Harvard környéki kritikai jogi iskola-tagoktól hallom leggyakrabban) természetét, büntudatom támad tehát, s próbálom azt is tudatosítani a hallgatókkal, mily nagy mértékben az európai kultúrában gyökerezik az, amit emberi jogoknak tekintünk, s hogy távolról sem magától értetődő egynemely érték, amelyet mi alapjokként tisztelünk (pl. az egyenjúságra épülő monogám házasság). A büntudatom eloszlátásához segítségül hívom szakmai kollégáimat, barátaimat, akik sokkal mélyebben felismerik ezt az ellentmondást⁷, s végül oda lyukadnak ki, hogy a tétel igazsága nem utolsósorban a hirdető személyes hitelén múlik: az igazságot a személy (és cselekedeteinek) konzisztenciája támasztja alá vagy helyettesíti. Úgy látom, azok a nők és férfiak, akiket az emberi jogok védelmezőiként és terjesztőiként Magyarországon s a határainkon

túl ismerek, vonzóbb, becsületesebb személyek, mint akik e jogok létét kétségbe vonják vagy jelentésüket leszűkítik. E láthatatlan kollégiumba tartozás ereje az, ami az emberi jogokat szemben végső soron, s a fent irtakon túl alátámasztja.

Kedves L. M.! Zárom soraim. Kérdését s az alkalmat, hogy a megválaszolhatatlanon tünődhettem, köszönöm.

*Őszinte tisztelettel üdvözlí:
Nagy Boldizsár*

JEGYZETEK:

- 1 A tanulók verése Nagy-Britanniában az ötvenes években bevett szokás, elfogadott gyakorlat volt. Ma már embertelen bánásmódnak tekintik. A norma, amely tiltja az embertelen bánásmódot, akkor is, most is hatályos, változatlan szöveggel.
- 2 Ringathatna az egyszerű fűzfa is, de itt a fogalom lebeg a szemem előtt.
- 3 Emlékezzünk például Nyugat és Kelet (majd Észak és Dél) nem lankadó vitájára arról, létezik-e olyan szokásjogi parancs, amely szerint az államcsitott vagyon után azonnali, hatékony és tényleges (konvertálható pénzben fizetett) kártalanítás jár.
- 4 Megbízható források szerint bizonyos délkelet-ázsiai országokban (például Szingapúr, Malájzia) automatikusan halálra ítélnék belföldit és külföldit egyaránt, ha bármilyen minimális mértékben kábítószert használ vagy terjeszt.
- 5 Egy példa szűkebb kutatási területemről, amely egyben megvilágítja az „emberi jogok” kifejezés jelentésének elmosódottságát is: a menekülteknek Európában (és a világ sok más táján) nyújtott védelem és segítség szintje az elmúlt másfél évtizedben szívfájdítóan visszaesett, egyre több üldözöttet zárnak ki az azilumból, egyre többieket kényszerítenek vissza megpróbáltatásuk színterére. A jogdogmatikai kérdés a következő: emberi jognak tekintjük-e az üldöztetéstől mentes élethez való jogot (tehát a menekült státushoz való jogot), vagy önálló jogágnak (tudniillik menekültjognak) és filozófiai kategóriának, amelyre L.M. kérdése nem is vonatkozott? (Azt gondolnám köznap-filozófiai értelemben az azilumhoz való jog is emberi jog, még ha a szigorú jogdogmatika szerint nem is az.)
- 6 A fűzfa árnyékában felnyitottam Bruno Simma müncheni professzor írását, amit tegnap kávézás után nyújtott át. Ebben ő éppen a fenti problémákkal viaskodik, s kor- és pályatársamat Martti Koskenniemi Idézi, aki a következőket írta, keresvén az emberi jogok kötelező erejének forrását: „néhány norma annyira alapvető, annyira fontos, hogy nem is kevésbé mesterkéltséggel érvelni, hogy az államokat azért kötelezik, mert ilyen tartalmú megállapodást kötöttek, ahelyett, hogy azért, mert — ahogy a Nemzetközi Bíróság kifejezte magát — ...az engedetlenség megrázná az emberiség lelkiismeretét és ellentétes lenne az elemi humanitárius megfontolásokkal... Valójában saját bizonyosságunk, hogy a népirtás vagy a kínzás jogsértő, teszi lehetővé, hogy értelmezzük az államok magatartását és hogy elfogadjuk vagy elutasítsuk jogi üzenetét...”
Bruno Simma: From Bilateralism to Community Interest in International Law, Recueil des Cours, vol. 250 (1994-VI), 1997. 293 o. idézi Martti Koskenniemi: The Pull of the Mainstream c. könyvszemlését a Michigan Law Review 88. évf. (1990) 1952. oldaláról.
- 7 Nem állom meg, hogy még egy „tudományos” lábjegyzetet ide ne biggyesszek. Nem lehet naiv jogpozitívista alapon foglalkozni többé a nemzetközi joggal azután, hogy Martti Koskenniemi köz-zétette mérőföldkőként ható könyvét, amelyben kimutatta, hogy a szabadság és a rend liberális dilemmája meghatározza a nemzetközi jog egészét, s a végső kérdésekre (például: miért kötelező egy nemzetközi jogi szerződés vagy szokásjogi szabály) nem lehet a jogon belül választ találni. Lásd: Martti Koskenniemi: From Apology to Utopia, The Structure of International Legal Argument, Lakimiesliit Kustannus Finnish Lawyers Publishing Company, Helsinki, 1989.